

O'ZBEK VA TURK TILI FONETIKASINING O'XSHASHLIKLARI VA FARQLARI

Axmedova Guljaxon Sharofiddinovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23304086>

Annotatsiya. Ushbu tezida o'zbek va turk tillari fonetikasining o'xshash hamda farqli jihatlarini qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki tilning unli va undosh tovushlar tizimi, unli va undosh tovushlarning talaffuz xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, fonetik farqlarning til o'rganish jarayonidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ikki tilning fonetik xususiyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, turk tili, fonetika, fonologiya, unli tovushlar, undosh tovushlar, singarmonizm, urg'u, talaffuz.

Kirish

O'zbek va turk tillari turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, ularning fonetik tizimida tarixiy va tipologik o'xshashliklar bilan bir qatorda muayyan farqlar ham mavjud. Har ikki tilda unli va undosh tovushlarning o'ziga xos xususiyatlari, bo'g'in tuzilishi hamda tovushlarning talaffuz qonuniyatlari tilning fonetik tizimini shakllantiradi. Shu bilan birga, unli tovushlar tarkibi, singarmonizm hodisasi, urg'uning qo'llanishi va ayrim undoshlarning talaffuzida kuzatiladigan farqlar ushbu tillarni qiyosiy o'rganishni taqozo etadi.

O'zbek va turk tili fonetikasini qiyosiy o'rganish tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki fonetik xususiyatlarni aniqlash ikki tilning umumiy va o'ziga xos jihatlarini ochib berish, tovush tizimlarining shakllanish qonuniyatlarini tushuntirish hamda tillararo munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Xususan, turk tilida unli tovushlar uyg'unligi, ya'ni singarmonizmning nisbatan izchil saqlanganligi, o'zbek adabiy tilida esa ushbu hodisaning cheklanganligi muhim qiyosiy belgilaridan biridir. Shuningdek, o'zbek tilida ayrim arabcha, forsch va boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarning mavjudligi uning fonetik xususiyatlariga ta'sir ko'rsatgan.

Dolzarbligi

O'zbek va turk tillarining fonetik tizimini zamonaviy qiyosiy tilshunoslik tamoyillari asosida tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqot davomida unli va undosh tovushlar tizimi, tovushlarning artikulyatsion xususiyatlari, urg'u, bo'g'in va singarmonizm hodisalari o'zaro taqqoslanadi.

Maqsadi

O'zbek va turk tillari fonetikasining o'xshash hamda farqli jihatlarini aniqlash, ularning asosiy fonetik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish va olingan natijalar asosida ikki tilning fonetik tizimiga xos qonuniyatlarni yoritishdan iborat.

Material va Metod

Tadqiqot materiallari sifatida o'zbek va turk tillarining fonetikasiga oid ilmiy adabiyotlar, grammatik manbalar, lug'atlar hamda ikki tilning amaldagi adabiy me'yorlariga doir ma'lumotlardan foydalanildi. Tadqiqotda unli va undosh tovushlar tizimi, ularning artikulyatsion xususiyatlari, singarmonizm, urg'u va bo'g'in tuzilishiga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqot metodologiyasini qiyosiy-tahliliy, tavsifiy, fonetik tahlil va umumlashtirish metodlari tashkil etdi.

Qiyosiy-tahliliy metod orqali o'zbek va turk tillaridagi fonetik o'xshashliklar hamda farqlar aniqlandi. Tavsifiy metod yordamida har ikki tilning tovush tizimi va talaffuz xususiyatlari yoritildi. Fonetik tahlil asosida unli va undoshlarning hosil bo'lishi, tovushlarning o'zaro ta'siri hamda urg'uning qo'llanishi o'rganildi. Umumlashtirish metodi orqali olingan natijalar tizimlashtirilib, ikki til fonetikasining umumiy va o'ziga xos jihatlari yuzasidan xulosalar shakllantirildi.

O'zbek va turk tillari fonetik tizimida unli tovushlar muhim o'rin tutadi. Har ikki tilda unlilar so'zlarning ma'nosini farqlash va bo'g'in hosil qilish vazifasini bajaradi. Biroq ularning soni, talaffuzi va tasnifida ayrim farqlar mavjud. Hozirgi o'zbek adabiy tilida odatda oltita unli fonema - a, e, i, o, u, o' ajratiladi. Turk adabiy tilida esa sakkizta unli fonema mavjud: a, e, ı, i, o, ö, u, ü. Bu farq ikki tilning fonetik tizimini qiyoslashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, turk tilidagi ı tovushi o'zbek tilidagi i tovushidan farq qiladi. Turkcha *kız* (qiz) so'zidagi ı tovushi orqa qator, lablanmagan unli hisoblanadi. O'zbekcha *qiz* so'zida esa i tovushi qo'llanadi. Shuningdek, turk tilidagi ö va ü unlilari lablangan old qator unlilaridir. Masalan, *göl* (ko'l) va *gün* (kun) so'zlarida ushbu tovushlar uchraydi. O'zbek tilida esa bu unlilarga aynan mos keladigan mustaqil fonemalar mavjud emas. Unlilar uyg'unligi, ya'ni singarmonizm ham ikki til o'rtasidagi muhim farqlardan biridir. Turk tilida so'zga qo'shimcha qo'shilganda unlilar uyg'unligi ko'pincha saqlanadi. Masalan, *evler* (uylar) va *okullar* (maktablar) so'zlarida ko'plik qo'shimchasining shakli so'z tarkibidagi unlilarga moslashadi. O'zbek tilida esa singarmonizm hozirgi adabiy tilda muntazam qo'llanmaydi. Masalan, *kitoblar* va *gullar* so'zlarida ko'plik qo'shimchasi asosan bir xil shaklda qo'llanadi. Demak, o'zbek va turk tillarida unli tovushlar so'z tuzilishi va talaffuzida muhim vazifa bajaradi. Biroq turk tilida sakkizta unli fonemaning mavjudligi, old-orqa qator hamda lablanish uyg'unligining faol ishlashi uning o'ziga xos fonetik xususiyatlarini belgilaydi.

O'zbek va turk tillarining undosh tovushlar tizimida ham umumiyliklar va farqlar kuzatiladi. Har ikki tilda b, d, k, l, m, n, p, r, s, t kabi ko'plab umumiy undoshlar mavjud. Ushbu tovushlar so'zlarning shakllanishi va ma'nosini farqlashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, o'zbekcha *bola* va turkcha *balık* (baliq) so'zlarida b va l undoshlari qatnashadi. Shu bilan birga, ayrim undoshlarning talaffuzi va yozuvdagi ifodasi farqlanadi. Turk tilida c harfi [j] tovushini, ç harfi [ch] tovushini, ş harfi [sh] tovushini, ğ esa ko'pincha oldingi unlining cho'ziqligi yoki tovushlar orasidagi o'tishga ta'sir qiluvchi tovushni ifodalaydi. Masalan, *cam* so'zi "oyna", *çay* so'zi "choy", *şeker* so'zi "shakar" ma'nolarini bildiradi. O'zbek tilida esa ushbu tovushlar mos ravishda j, ch va sh orqali yoziladi; g' esa turkcha ğ bilan aynan bir xil tovush emas. Urg'u jihatidan ham ayrim farqlar mavjud. Turk tilida urg'u ko'pincha so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi.

Masalan, *kitap* (kitob) so'zida urg'u odatda oxirgi bo'g'inga tushadi. Biroq ayrim so'zlar, joy nomlari va grammatik shakllarda istisnalar uchraydi. O'zbek tilida ham urg'u ko'pincha oxirgi bo'g'inga tushadi, ammo ayrim qo'shimchalar urg'u olmaydi va ba'zi so'zlarda urg'u o'rnining o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Bo'g'in tuzilishi va tovushlarning talaffuzi ham qiyosiy o'rganish uchun muhimdir.

Masalan, turk tilidagi *öğrenci* (talaba) so'zida ö unlisi hamda ğ harfining talaffuzga ta'siri kuzatiladi. O'zbek tilidagi *o'quvchi* so'zi esa boshqa tovush tarkibi va bo'g'in tuzilishiga ega.

Bunday farqlar turk tilini o'rganayotgan o'zbek tilida so'zlashuvchilarning talaffuzida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, o'zbek va turk tillari undoshlar tarkibi, urg'u va bo'g'in tuzilishi jihatidan bir qator umumiy xususiyatlarga ega. Shu bilan birga, harflarning tovush qiymati, ayrim undoshlarning talaffuzi va fonetik qonuniyatlaridagi farqlar har ikki tilning o'ziga xosligini belgilaydi. Ularni qiyosiy o'rganish til o'rgatish, to'g'ri talaffuzni shakllantirish va turkiy tillarning fonetik xususiyatlarini chuqurroq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va turk tillari fonetik tizimi umumiy turkiy xususiyatlarga ega bo'lsa-da, unli va undosh tovushlar tarkibi, singarmonizm hamda ayrim talaffuz qonuniyatlari bilan farqlanadi. Turk tilida sakkizta unli fonema mavjud bo'lib, unlilar uyg'unligi faol saqlangan.

O'zbek adabiy tilida esa oltita unli fonema ajratiladi va singarmonizm cheklangan darajada namoyon bo'ladi. Shuningdek, ayrim undoshlarning yozilishi va talaffuzi ham ikki til o'rtasidagi farqlarni yuzaga keltiradi. Ushbu xususiyatlarni qiyosiy o'rganish o'zbek va turk tillarini o'qitish, to'g'ri talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish hamda turkiy tillarning fonetik taraqqiyotini chuqurroq anglashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tojiboyeva M., Rejavaliev V. M. O'zbek va turk tillarining fonetik-fonologik taqqosi // *World of Philology*. - 2026. - Vol. 5, No. 1. - P. 93–96.
2. Kocaoğlu T. To the Problem of Palatine Harmony of Vowels in the Uzbek Language // *Türkoloji*. - 2017. - No. 85.
3. Samadbek F. M., Rasooly A. F. O'zbek tilida unlilar uyg'unligi va uning ko'rinishlari // *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. - 2026. - Vol. 13, No. 1.
4. Ravshanova A. Vowel Harmony in Turkish vs. Uzbek: A Comparative Analysis // *International Journal of Artificial Intelligence*. - 2025. - Vol. 5, No. 8. - P. 626–629.
5. Vowel Harmony: A Comparative Study of Turkey's and Azerbaijani Turkish // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. - 2013. - Vol. 70. - P. 929–935.